

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Pszichológia Doktori Iskola
Személyiség- és Egészségpszichológiai Doktori Program

A családi rituálék szerepe a családi identitás-konstrukcióban
Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

Elblinger Csaba

Témavezetők:
Dr. Péley Bernadette
Dr. Bernáth László

Pécs
2013

I. Bevezetés

Disszertációmban a családi ritualizáció és a családi azonosságtudat kölcsönviszonyának elméleti kérdéseivel és empirikus vizsgálati eredményeivel foglalkozom.

Bár a ritualizált csoportviselkedés és a valahovatartozás ill. odatartozási szükséglet tulajdonképpen kulturális univerzálénak tekinthető társaslélektani jelenség és így érthető módon újra és újra feléled a tudományos érdeklődés e jelenségkör iránt, a családi identitás mibenléte és a családi rituálék iránti tudományos érdeklődés ellentmondásosnak tűnik. Egyrészt a családi élet pszichológiai aspektusaival foglalkozó elméletek, valamint a meghatározó családterápiás irányzatok egyaránt fontos témaként kezelik mindkét jelenségkört. A közösen kialakított szimbolikus jelentőségű, jellegzetes mintázatot követő és ismétlődő családi események identitáskonstrukcióban játszott szerepét a szakirodalom evidenciaként kezeli. Az empirikus vizsgálatok esetében azonban árnyaltabb a kép. Bár a családi rituálék családi életben játszott szerepének pszichológiai megközelítésekre épülő empirikus vizsgálata tekintetében elmondható, hogy kiterjedt nemzetközi kutatási anyagra támaszkodhatunk, azonban a családi rituálék és családi identitás-konstrukció jelenségkörében számos kérdés még tisztázatlan, feltáratlan. A hazai kutatási eredmények tekintetében pedig elmondható, hogy a ritualizáció és családi identitás jelenségkörében alig áll rendelkezésre empirikus anyag ill. publikált kutatási beszámoló. E szempontokat is figyelembe véve a dolgozat alapvető célkitűzése a családi rituálék és a családi azonosulás jelenségvilágának és a két jelenségkör kapcsolatának elméleti és empirikus vizsgálata.

A dolgozat felépítése ennek megfelelően három nagy tartalmi kör mentén szerveződik. Elsőként a családi identitás-konstrukció alapvető kérdéseit tekintjük át. A fejezet foglalkozik a családi identitás fogalmi meghatározásának kérdésével, és a közös mi-tudat szerveződési jellemzőivel, az identitás-gyakorlatot befolyásoló tényezőkkel és azokkal az alapvető kommunikációs formákkal, melyek megalapozzák, kifejezik, megerősítik, vagy újraserkesztik a szubjektív családképet.

A következő fejezetben részletesen tárgyalom a ritualizáció mögöttes struktúráit, a rituálék társadalmi életben és a családi életben betöltött helyét és szerepét. Kitüntetett szerepet kap e fejezetben a családi rituálék identitáskonstrukcióban játszott szerepének elméleti megvitatása, és az ezirányú kutatások áttekintése.

Az elméleti áttekintést a doktori munka keretében elvégzett vizsgálat részletes leírása követi, ahol is bemutatásra kerülnek a vizsgálati módszerek, a vizsgálat körülményei és eredményei. A vizsgálati elemzések és az eredmények bemutatása, értelmezése három fő terület köré szerveződik. Legelsőként a családi ritualizáció válaszmintázatait tekintjük át, majd a

családi ritualizációt a családműködés átfogóbb dimenzióival (kohézió, flexibilitás, stb.) való kapcsolatába helyezve elemzem. A vizsgálati rész következő szakaszában a családi azonosulás mért jellemzőivel kapcsolatos eredményeket tárgyalom. Végül a vizsgálati anyag központi elemenként mutatom be a ritualizáció és családdal való azonosulás mért jellemzői között talált összefüggéseket. A ritualizáció és családdal való azonosulás közötti kapcsolat elemzésének utolsó lépésenként pedig egy olyan útvonal modell bemutatására kerül sor, mely a családi ritualizáció és identitás-konstrukció direkthatás modelljét látszik alátámasztani.

A dolgozat utolsó fejezetében kerül sor a főbb kutatási eredmények összegzésére és az ezek alapján felmerülő további kutatási irányok, vizsgálati lehetőségek megfogalmazására.

A téziszűzet az elméleti alapok rövid bemutatása mellett a ritualizáció és családdal való azonosulás közötti kapcsolatáról feltárt empirikus eredményeket foglalja össze.

II. Elméleti háttér

Mi a család identitás?

Bár családtagságunk - „*én egy Wágner vagyok*” - vagy családunk bizonyos jellemzőinek - „*mi, Wágnernek ilyenek vagyunk*” - élményszerű tapasztalata gyakran magától értetődő számunkra, azonban tudományos szempontból a *családi mi-tudat* mibenlétének és sajátosságainak rendszerezett meghatározása hasonló, ha nem komolyabb problémákba ütközik, mint az *én* és az *identitás* fogalmi meghatározása. Ez jól nyomon követhető abban is, hogy a családi élet különböző lélektani, kapcsolati aspektusaival foglalkozó tanulmányok legtöbbször elsősorban valamivel való kapcsolatában utalnak a családi identitásra, anélkül, hogy annak természetét elemzés tárgya lenne.

Bennett és mtsai (1988) napjaink szakirodalmában is elfogadott klasszikus meghatározása szerint a családi identitás nem más, mint „a család szubjektív érzékelése saját időbeni folytonosságáról, a jelenlegi helyzetükről és karakterükről. A családi identitás minőségek és attribútumok gestaltja, mely a családot egyedivé teszi, és megkülönbözteti más családoktól” (Bennett, et al. 1988, 212. o.). A családi identitás - hasonlóan az erikson-i ego-identitás fogalmához - szubjektív és reflexív. A szerzők szerint a családi identitás alapja a család közös hiedelemrendszere. Ezek a szerepekről, kapcsolatokról, értékekről és az életről kialakított meggyőződések szabályozzák az interakciókat is (Bennett, et al. 1988). Tehát más szavakkal, a családi azonosság-tudaton azt a szubjektívizált család-képet értjük, amelyet az adott család önmagáról „fest” és amellyel a tagok azonosulnak (Jorgensen, Bochner, 2004).

A témával foglalkozó kutatók között egyetértés mutatkozik abban, hogy a családi identitás nem egyéni konstruktum. Bár a rá vonatkozó képzetek (mentális reprezentációk)

csak az egyes családtagok elméjében léteznek, mégis csak a családtagok egymásközi kommunikációjában jön létre és marad fenn, egyfajta ko-konstruktként (Epp, Price, 2008).

Tehát a családi összetartozás tudat csak annyiban létezik, amennyiben az azt alkotó egyének saját elméjükben hordozzák a családi meghatározottság és odatartozás képzetét és ezt a tudást különböző kommunikációs formákon keresztül egymással megosztják, megerősítik és fenntartják.

A családi mi-tudat jelenségvilága, lévén igen komplex jelenség, számos nézőpontból megközelíthető. Vizsgálhatjuk azt, hogy milyen elemekből épül fel, ezek az összetevők milyen szerkezetbe rendeződnek, és milyen módon állnak kapcsolatban egymással. A családi identitás tranzakcionális jellegéből fakadóan fontos területet ölel fel annak megértése is, hogy milyen kommunikációs formák segítségével formálódik, konstruálódik és őrződik meg a családi összetartozás-tudat. A kapcsolatok és pszichikus jelenségek folyamat jellege, historikus volta, pedig felveti azokat a kérdéseket, melyek annak megértésére irányulnak, hogy milyen folyamatok, körülmények befolyásolják a családi identitás fejlődését, változásait, szakadásait, esetleg a mi-tudat elvesztését. A különböző megközelítések tulajdonképpen két alapfeltevés alá rendezhetőek: a családi identitás, mint *(1) speciális jelentéseket hordozó reprezentációk együttese* és a családi identitás, mint *(2) folyamatok együttese*.

A dolgozatban a családi identitás számos lehetséges aspektusát elemzem mind a szerveződési jellemzők, mind a folyamat jelleg mentén, de a terjedelmi korlátokat figyelembe véve a tézisfűzetben Epp és Price (2008) családi identitás-modelljét mutatom be röviden, annak unikalitása és rendszerező jellege miatt. Epp és Price (2008) családi identitás-konceptiója jelentős hozzájárulás a témakör tudományos megközelítéséhez, hiszen évtizedek óta váratott magára a családi identitás természetének rendszerezett megközelítése. A szerzők a téma szakirodalmának áttekintésével és felhasználásával kísérelték meg a családi identitás számtalan összetevőjét egy strukturált modellbe rendezni. A családi identitásképzés ko-konstrukciós jellegét hangsúlyozva modelljükben a családi identitásfolyamatok három fő aspektusát határozzák meg: (1) a különböző családi identitás-elemek és szükségletek, (2) az identitás különböző kifejezés formái, és a (3) a családtagok közös identitás-gyakorlatát szabályozó moderátor tényezők (l. 1. sz. ábra). A szerzők alapfeltevése szerint a családi identitás szerveződését e három aspektus kölcsönhatása, és feszültsége határozza meg.

Családi Identitás Kötegek

Családi
Kapcsolati
Individuális

Kommunikációs formák

Mindennapi interakciók
Rituálék
Narratívumok
Szociális drámák
Generációk közötti transzfer

Moderátorok

Kommunikációs formák adaptációs készsége
Tagok egyetértése
Tagok elköteleződése
Összhang (vagy ellentét) az identitás kötegek között
Szakadás és átalakulás
Az identitás kifejezés korlátai
Kontextuális identitás igények

1. sz. ábra: A családi identitás-konstrukció modellje (Epp, Price, 2008)

Családi identitáskötegek

A családi identitás szerveződését olyan komplex reprezentációs-hálóként tételezik, melynek tartalmi, szerkezeti és funkcionális bonyolultsága miatt hasznosnak látták a „*családi identitás kötegek*” (*Family Identity Bundles*) megnevezést alkalmazni. Ez tartalmazza a *családi*, a családon belüli *kapcsolati*, -és *egyéni* identitás-szükségleteket is. A szerzők szerint a családi mi-tudatra vonatkozó képzetek alapvetően három fő komponensbe rendezhetőek:

- (1) Strukturális komponens
- (2) Generációs orientáció
- (3) Családi karakter-komponens

A családi identitás-gyakorlat szabályozó faktorai

A családi identitás tartalmait, az erről zajló kommunikáció konkrét módját és ezek változásait több tényező is szabályozza (*moderators of family identity practices*). A különböző moderátorok együttesen képezik azt a sajátos feltételrendszert, mely a családok identitásképzési gyakorlatának, a mi-tudat megőrzésének lehetőségeit és kihívásait alapvetően befolyásolja. Epp és Price (2008) hét ilyen tényezőt azonosít (l. 1. sz. ábra).

Kommunikációs formák az identitás-gyakorlatban

Epp és Price (2008) modelljének fontos részét képezik azok a *kommunikációs formák*, melyeken keresztül a családtagok felépítik, kifejezik és újraszervezik az önmagukról szóló közös képzeiteket. Ezekkel a formákkal a családtagok nem csak önmaguk, hanem a kívülállók számára is megjelenítik, kifejezik világnézetüket, meggyőződéseiket és összetartozásukat (Epp, Price, 2008). Mint az az ábrán is látható, Epp és Price (2008) öt ilyen jellegzetes identi-

tás-kifejezési módot feltételez (l. 1. sz. ábra). A dolgozat egyik kulcsfogalmát képező családi rituális gyakorlat e kommunikációs formák körébe tartozik.

A családi rituálék szerepe a családi identitás-konstrukcióban

Wolin és Bennett (1988) szerint a családi rituálékat úgy definiálhatjuk „mint a kommunikáció szimbolikus formáját, amely, minthogy a család tagjai ismétlődésének élménye során eléggülnek ki, szisztematikus módon időről időre azonos módon futnak le. Részint különleges jelentésük, részint repetitív jellegük folytán a rituálék jelentősen hozzájárulnak egy családi közösségi érzés megalapozásához és fenntartásához” (Illyés, Ritoók, 1988, 120. o.).

Braithwaite és Baxter (2006) meghatározása szerint a családi rítusok „olyan önkéntes, ismétlődő motívumokkal operáló, családtagok által kivitelezett kommunikációs események, melyek a családi értékek iránti tiszteletet fejezik ki, és ezáltal megalkotják és újraalkotják a család identitását és szociális hálóját” (Turner, West, eds. 2006, 261. o.).

Barbara H. Fiese (1992) a családok rituális gyakorlatának felmérése céljából szerkesztendő kérdőív kialakításához több vizsgálatot is végzett. Ennek során hét olyan alkalomtípust azonosított, mely a kérdőív végleges változatában is szerepel: (1) családi közös étkezések; (2) hétvégék; (3) nyaralás; (4) családi évfordulók (születésnap, névnap, stb.) (5) különleges családi ünnepek, mint keresztelő, konfirmáció, ballagás, diplomaosztó, aranylakodalom, stb.; (6) naptári vallási ünnepek (Karácsony, Húsvét, Hálaadás, Széder); (7) kulturális és nemzeti hagyományok (nemzeti ételek elkészítése, sajátos nemzetiségi szertartások). Ezeket az eseménytípusokat Fiese (1992) besorolhatónak tartotta Wolin és Bennett három - *ünnepek, hagyományok, mindennapi rögzült interakciók* - rituálé osztályába is.

A családi rituálék funkcióiról Schuck és Bucy (1997) elemzése nyújt megfelelő gondolkodási keretet. A szerzők három fő funkció-csoportot jelöltek meg: *1. stabilizáló funkció; 2. szocializációs funkció; 3. identitás-konstrukció.*

A családi rituálék stabilizáló szerepét számos empirikus vizsgálati eredmény alátámasztja. A vizsgálatok szerint a családi rituálék fontos protektív faktorként szolgálnak a családi élet működőképességének és a családtagok személyes jól-létének megőrzésében (Wolin, Bennett, 1988, Bennett, et al., 1988, Fiese, et al. 1993, Schuck, Bucy, 1997, Eaker, Walters, 2002, Compan, et al., 2002, Dickstein, et al. 2002, Eisenberg, et al., 2004, Braithwaite, et al., 1998, 2006, Kissné V., 2006a, 2006b, 2007, Kiser, et al., 2005, 2007, Spagnola, Fiese, 2007, Zabriskie, Cormick, 2003, Agate, et al. 2009, Casotti, et al., 2009, Yong, Mei, 2010 Crespo, et al., 2011).

Hasonló kép bontakozott ki a rituálék szocializációs szerepének kutatása terén (Keltner, et al., 1990, Eisenberg, et al., 2004, Thomas-Lepore, et al., 2004, Fulkerson, et al., 2006, Larson, et al. 2006, Fiese, et al. 2006, Spagnola, Fiese, 2007, Clarke, 2008).

A családi rituálék identitásképző funkciójának jelentőségét jól érzékelteti Minuchin megfogalmazása. Ahogy Minuchin írja, „más dolog Tomnak lenni és más dolog Wagnernek” (Minuchin, 2006, 49. o.). Ez a megfogalmazás világosan rámutat arra, hogy a különböző identitások közötti feszültség állandó és kikerülhetetlen tényezője a családi életnek. Kérdés tehát, hogy milyen feltételek mellett lesz fontosabb a kollektív identitás őrzése, mint az egyéni és relációs identitásoké, ill. mitől függ, hogy milyen módon váltakoznak a hangsúlyok az egyes identitás-szükségletek előnyben részesítése terén. Bennett, Wolin és McAvity (1988) a rituálékot eo ipso a családi identitás-tartalmak „megőrző helyeként” és kifejezőjeként tételezi. Wolin és Bennett (1988) vizsgálatai szerint a családok saját magukat gyakran rituálékkal jellemzik. Ez a jelenség is annak a közvetlen bizonyítéka, hogy a jelentésteli rituálé az önmeghatározás egy módja, melyben az önelképzelés összefonódik az élménnyé alakított összetartozás tapasztalatával. A szerzők megállapítása szerint a rituálé egy olyan önmegjelenítési formaként működhet, mely úgy képes erősíteni az egyéni identitást, hogy közben az egymáshoz tartozás élményét is biztosítja. A rituálék a családi identitást azáltal képesek stabilizálni, hogy „a család élete során tisztázzák a szerepelvárásokat, kijelölik a kötődéseket, kapcsolatok helyét a családon belül és kívül, valamint meghatároznak bizonyos szabályokat, melyekhez tartva magát, minden családtag tudja, hogy a „mi családunk ilyen” (Illyés, Ritoók, 1988, 120. o.).

A ritualizáció és családi önkép viszonyát illetően Fiese több tanulmányában is utal Reiss azon elméleti alapállására, mely szerint meg kell különböztetni a családi élet viselkedéses és reprezentációs szintjeit („practicing and representing family”) (Fiese, 2001, Pratt, Fiese, ed., 2004.). A családi élet *materiális* és *ideológiai szintjeinek* (Seltzer, 1994) megkülönböztetése alapvető bázisát képezi a családkultúra, és a családi identitás-konstrukció elméleti megközelítéseinek is, és beágyazódik a kultúra láthatatlan, fogalmi, mentális és látható, viselkedéses, tranzakcionális síkokat feltételező bifokális felfogásába (Bennett, et al., 1988, Van der Hart, et al., 1988, Fiese, 2001, Dallos, Procter, 2001, Pratt, Fiese, 2004). A viselkedési szint a közvetlenül megfigyelhető interakciók révén kifejezik és érvényesítik a család hiedelmeit, értékeit és meggyőződéseit, biztosítják a családi koherencia és közös identitás érzését. A családi hiedelemrendszer (paradigmák és konstrukciók) pedig irányítja a viselkedést, valamint kontextust biztosít a cselekvések értelmezéséhez. A két szint egy rekurzív, kölcsönösen függő, dinamikus viszonyban áll egymással. A mítoszok, narratívumok rituálékba ágyazottak,

míg a rituálék a családi reprezentációk megjelenítőjeként nyerik el kiemelt státuszukat (Van der Hart, et al., 1988, Fiese, 1997, 2001, Pratt, Fiese, 2004).

Az áttekintett kutatási beszámolók alapján úgy tűnik, hogy a családi identitás főként a családtagok közötti érzelmi közelség szinonimájaként, vagy az egyes családtagok családi szerepidentitásaként vált vizsgálat tárgyává. Másrészt a ritualizáció és identitásképzés kapcsolatáról rendelkezésre álló empirikus anyag jóval szűkösebb, mint a rituálék másik két funkciója tekintetében. Mindemellett a családi rituálék e szerepével kapcsolatos kutatási eredmények áttekintése alapján igazolódni látszik, hogy a családi rituálék a családi identitás kialakításának, felülvizsgálatának, megerősítésének és továbbadásának egyik fontos eszközeként funkcionálnak (Wolin, Bennett, 1988, Fiese, 1992, Daly, 2001, Shaw, Dawson, 2001, Eaker, Walters, 2002, Koenig-Kellas, 2005, Braithwaite, Baxter, 2006, Fiese, et al., 2006, Mason, Pavia, 2006, Campbell, Ponzetti, 2007, Kissné V., 2007, Epp, Price, 2008).

III. A vizsgálat bemutatása

A vizsgálat jellege és a vizsgálat célja

A vizsgálat általános céljaként a családi ritualizációs gyakorlat és a családi identitás kapcsolatának empirikus elemzésekre épülő feltárása és a ritualizáció identitásképző, identitás-fenntartó szerepének pontosabb megértése jelölhető meg. A kutatás alapvetően jelenségfeltáró jellegű, mivel a hazai tudományos kutatások terén a téma empirikus vizsgálata még nem rendelkezik kiterjedt kutatási előzményekkel.

A feltáró jellegű megközelítést indokolja az is, hogy az áttekintett kutatási beszámolók tanúsága szerint a családok ritualizációs gyakorlatának családi azonosulási folyamatokkal való kapcsolatát az általam alkalmazott vizsgálati elrendezéssel korábban nem vizsgálták.

A kutatás a következő elméleti kérdésekre keres empirikus elemzésekre támaszkodó válaszokat:

1. Milyen jellegzetességek találhatóak a családok ritualizációs gyakorlatának vizsgálata során?
2. Milyen jellegzetességek tárhatóak fel a már családot alapított felnőttek családi azonosulásának szerveződésében?
3. Igazolható-e empirikusan a családi ritualizáció családi azonosulásban játszott kiemelkedő szerepére vonatkozó teoretikus feltevés, ha a ritualizációt és azonosulást a család átfogóbb strukturális, kapcsolati és kommunikációs jellemzőinek összefüggésrendszerébe helyezve vizsgáljuk?

A vizsgált célcsoport, és mintavételi eljárás

A vizsgálatban Magyarországon élő, magyar anyanyelvű felnőttek vettek részt. A vizsgálat célcsoportját már saját családot alapított, gyermekes szülők alkották. A minta összetétele a felnőtt korúság, a családalapítás és a szülőszerep tekintetében homogén, más szocioökonómiai jellemző tekintetében (pl. nem, életkor, iskolázottság) heterogén. A válaszadók szociológiai jellemzők szerinti eloszlását az 1. sz. táblázat mutatja be részletesen:

A vizsgálatban résztvevők az egyes válaszadói jellemzők szerint			
Teljes minta	N = 293		
Iskolai végzettség	általános	N = 14	N = 293
	szakmunkás képző	N = 64	
	érettségi	N = 96	
	diploma	N = 119	
Együttélési forma	házastársi kapcsolat	N = 160	N = 293
	élettársi kapcsolat	N = 46	
Nem	férfi	N = 94	N = 293
	nő	N = 199	
Vallásosság	vallásos	N = 144	N = 293
	nem vallásos	N = 149	
Családszerkezet	egyszülős	N = 87	N = 293
	kétszülős	N = 118	
	újrátársult, kétszülős	N = 88	
Anyagi helyzet	átlag alatti	N = 57	N = 293
	átlagos	N = 222	
	átlag feletti	N = 14	

1. sz. táblázat

A kapcsolati státusz ill. családszerkezet szerint 3 alcsoportba sorolhatóak a vizsgálatban résztvevők:

1. kétszülős családszerkezet, ahol két biológiai szülő (házastársi, vagy élettársi kapcsolatban), és közös gyermekeik élnek együtt;
2. egyszülős családszerkezetben élő szülő, aki min. 1 éve egyedül álló, válás vagy különélés következményeként és gyermekével él együtt, vagy egyedül álló, válás vagy különélés következményeként és gyermekétől külön él („külön élő szülő”), de van rendszeres kapcsolattartás a tőle külön élő gyermekével;

3. újratársult, kétszülős (nevelőszülős) családszerkezet, ahol a vizsgálati személy újra-házasodott vagy újabb élettársi kapcsolatban él (együttélés min. 1 éve fenn áll).

Az adatfelvételre névtelenséget biztosító, egyéni kitöltési helyzetben került sor. A vizsgálatban résztvevő személyek a felhasznált vizsgálati kérdőíveket papíron töltötték ki. 293 szülő értékelhető vizsgálati anyaga került feldolgozásra.

A kérdőíveket 94 férfi (32,1%) és 199 nő (67,9%) töltötte ki. A vizsgált minta szociológiai értelemben nem reprezentatív. (Az anyagi helyzet tekintetében a kilencfokú skálával gyűjtött adatokat a válaszeloszlás alapján három csoportba rendeztem, és a táblázatban már ezt a csoportosítást jelenítettem meg.)

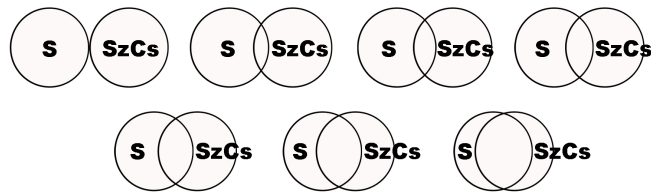
Alkalmazott vizsgáló eszközök

1. Családi Szokások Kérdőíve

A kérdőív eredeti változatát (FRQ - Family Ritual Questionnaire) Barbara H. Fiese és Kline (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993) dolgozta ki a 90-es évek elején. A kérdőív végleges változata hét egymástól elkülöníthető, saját valenciával bíró alkalomtípus ritualizáltságát méri: családi étkezés, hétvége, nyaralás, éves családi ünnepek (pl. születésnap), különleges ünnepek (pl. esküvő), vallási ünnepek (pl. Karácsony, Húsvét) és nemzeti hagyományok. Az egyes alkalmakat a rituálék 8 jellemzője mentén lehet értékelni: gyakoriság, szerepek, rendszeresség, részvétel, érzelem, szimbolikus jelentőség, folytonosság, tudatosság. Fiese szerint az egyes dimenziók két faktorba rendezhetőek. Az ún. *rutin-faktor* az adott alkalom lezajlásának kidolgozottságát, kiszámíthatóságát, ismétlődő viselkedési elemeinek rögzítettségét jelzi. Az ún. *jelentés-faktor* a rituálé családi életben betöltött jelentőségét (pl. szimbolikus és érzelmi jelentés) mutatja meg (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993, Kissné Viszket, 2007). A kérdőív hazai alkalmazásához szükséges vizsgálatokat Kissné Viszket Mónika végezte el, és a Családi Szokások Kérdőíve (CSSZK) elnevezéssel vezette be a vizsgáló eszközök körébe (Kissné Viszket, 2006a, 2006b, 2007).

2. „Saját csoport beépítése az én-be” – skála (Inclusion of Ingroup in the Self Scale, IIS-scale)

Ezt a vizsgáló eljárást Tropp és Wright (2001) a saját csoporttal való azonosulás mérése céljából adaptálta az Aron és mtsai (1992) által kifejlesztett „Másik beépítése az énbe – skála” (Inclusion of Other in the Self Scale, IOS) mérőeszközét felhasználva. Ez a mérőeszköz tulajdonképpen egy egytétéles, 7 fokozatú skálát reprezentáló ábra, mely hét egymást különböző mértékben átfedő körpárt tartalmaz. A vizsgálati személyeknek a hét kör-pár közül azt kell bekarikázni, amelyik szerintük az *én és egy meghatározott saját csoport (jelen esetben a v.sz. családja)* közötti lélektani átfedés mértékét a legjobban jelképezi (l. 1.sz. ábra).

1. sz. ábra: IIS-skála

3. Olson-féle Családteszt – OCST-4 (FACES-IV, Olson, Gorell, 2003)

A vizsgálatba a Vargha és munkatársai által adaptált Olson-féle családteszt 4. változatát is bevontam (Vargha, Tóth, 2007). A kérdőív 62 állítást tartalmaz. Az egyes állításokat egy ötfokú Likert-skálán értékelhetik. A teszt hat alapskálája mellett két további kiegészítő skála segíti a család működési jellemzőinek felmérését. Három-három skála tartozik a *kohézió dimenzióhoz* (széteső, összetartó, egybefonódott skálák), és a *flexibilitás dimenzióhoz* (merev, rugalmas, kaotikus skálák). A kommunikáció minőségét határozza meg a *Családi Kommunikáció Skála (CSKS)*. A *Családi Elégedettség Skála (CSES)* a kulturális, etnikai különbségek, a család funkcionálási képessége és az egyes dimenziók (kohézió, rugalmasság, kommunikáció) közötti összefüggések árnyaltabb értékelését hivatott segíteni.

Vizsgálati eredmények

A megfogalmazott vizsgálati kérdéseknek megfelelően az elemzések három fő jelentéskörre irányultak:

- (1) a családi ritualizáció jellegzetességeinek feltárása a vizsgált mintában;
- (2) a származási és a saját, alapított családdal való azonosulás válaszmintázatainak szerveződése a vizsgált mintában;
- (3) a családi ritualizáció szerepe a családi identitáskonstrukcióban.

Tézisfüzetemben a családok ritualizációs gyakorlata és a válaszadók családdal való azonosulása közötti kapcsolatra vonatkozó empirikus anyag bemutatására térek ki részletesebben.

(3) A családi rituálék szerepe a családi identitáskonstrukcióban

A vizsgálható kapcsolatok terén számos elemzési szint lehetséges, a dolgozatban az elemzések két alapkategóriájaként a rituálé-jellemzőket reprezentáló faktorokat – a *jelentés-faktort* és *rutin-faktort* – és a *hét családi rituálé alkalmat* jelöltem meg. Ez azt jelenti, hogy az elemzési szintek, és jelenségek mélységét az határozza meg, hogy a ritualizáció és azonosulás kapcsolatának globálisabb szintjeitől (összes alkalomból képzett faktor-értékek és egyes alkalmak ritualizációs pontszámai) az esetlegesen kiemelkedő szerepet játszó alkalomtípusok

hatásmechanizmusainak irányában mélyülhet a ritualizáció és azonosulás kapcsolatának feltárása.

Az elemzések első lépésében a családi ritualizáció és családi azonosulás kapcsolatát a korrelációs elemzések szintjén néztem meg a teljes mintában. Ennek révén láthatóvá válhat, hogy mely alkalmak és mely belső rituálé jellemzők mutatnak általánosságban véve együttjárást a családi azonosulás mért értékeivel.

A családi rituálék és családi azonosulás kapcsolata a teljes minta vonatkozásában

A korrelációs kapcsolat releváns lehet az alkalmak, a rituáléjellemzők (dimenziók) és azok nagyobb kategóriái (faktorok) és a származási ill. alapított családdal való azonoságérzet szintje között is.

Az alkalmak és családi azonosulás viszonylatában elvégzett korrelációs számítás szerint elmondható, hogy a családi rituális események pozitív együtt járást mutatnak a vizsgált mintában mind a származási család, mind a saját, teremtett családdal való azonosulás tekintetében (1. 2. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás (n=293)</i>		
<i>Családi rituálé alkalmak</i>	<i>Azonosulás az eredeti családdal</i>	<i>Azonosulás az alapított családdal</i>
1. étkezés	,194**	,304**
2. hétvége	,140*	,266**
3. nyaralás	,115*	,323**
4. éves ünnepek	,174**	,183**
5. különleges ünnepek	,187**	,211**
6. vallási ünnepek	,110	,228**
7. nemzeti, kulturális hagyományok	,146*	,122*

*p<0,05, **p<0,01

2. sz. táblázat

Az egyetlen kivétel a vallási ünnepek és származási családdal való azonosulás kapcsolata, ahol a pozitív irány látható, de nincs szignifikáns kapcsolat.

A másik kapcsolati mezőt a rituálék egyes jellemzői és az azonosulás viszonya képezi. Az elvégzett elemzés szerint a rituálék minden egyes dimenziója szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat az alapított családdal való azonosulás mért értékeivel. A származási család szintjén a rutin dimenzió kivételével ugyanígy megjelenik a pozitív együtt járás, de kevésbé erős a kapcsolat

A korrelációs számítást a faktorokra is elvégezve, az látható, hogy a rituálék két fő aspektusa – a jelentésteliség és a kidolgozottság - tekintetében is szignifikáns a kapcsolat (1. 3. sz. táblázat).

Rituálé faktorok	Azonosulás a származási családdal	Azonosulás az alapított családdal
Jelentés-faktor	,228**	,364**
Rutin-faktor	,142*	,192**

*p<0,05, **p<0,01

3. sz. táblázat

A jelentés és ceremonialitás szerepe a családi identifikációban

A következő lépésben azt vizsgáltam, hogy a rituálé két faktora közül, mely aspektus játszik alapvető szerepet a családi azonosulás intenzitása terén. A lépésenkénti lineáris regresszió módszerével kapott eredmények azt erősítik meg, hogy a jelentés-faktor az azonosulás erőssége terén is prediktív értékkel bír (l. 4. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>				
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal		Azonosulás az alapított családdal	
Rituálé-faktorok	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,052	,228**	,132	,364**
<i>Rutin-faktor</i>	-	-	-	-

*p<0,05, **p<0,01

4. sz. táblázat

Tehát a családtagok által közösen kialakított és a rituálékban kifejeződő közös jelentések, valamint a közös együttlétek tudatos tervezése, rendszeres ismétlése által biztosított szubjektív jelentőség az az aspektus, mely a családtagok családjukkal való azonosulásának intenzitása tekintetében szignifikáns magyarázó erővel bír. Ez a prediktív érték mind a származási családdal való azonosulás, mind a saját, alapított családdal észlelt lélektani átfedés tekintetében érvényesül. A táblázatból leolvasható, hogy a *rutin-faktor* esetében ilyen kapcsolat nem mutatható ki.

A családi rituálé-alkalmak szerepe a családi identifikációban

A korrelációs elemzéseken túl megnéztük, hogy az egyes alkalmak közül mely családi események rendelkeznek prediktív értékkel az azonosulás erősségének vonatkozásában. A szükséges elemzéseket elvégezve, a teljes minta vonatkozásában az látható, hogy a hét alkalom közül két eseménytípus rendelkezik szignifikáns magyarázó erővel a származási családdal érzékelt lélektani „átfedés”, azonosság-tudat várható erősségével kapcsolatban (l. 5. sz. táblázat).

A közös családi étkezések és a különleges családi ünnepek azonosulási folyamatokkal való kapcsolatának mélyebb feltárásához itt is érdemes a rituálék belső jellemzőihez fordulnunk.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
Családi rituálé alkalmak	R ² Change	Béta érték
<i>Családi étkezések</i>	,038	,147*
<i>Különleges ünnepek</i>	,016	,136*

*p<0,05, **p<0,01

5. sz. táblázat

A szükséges elemzést elvégezve azt találtam, hogy a közös étkezések esetében a mindennapi közös esemény *szándékoltsága*, a közös étkezés *tudatos tervezése*, míg a különleges ünnepeknél a *szimbolikus jelentés* fontossága az a jellegzetesség, amely a származási családhoz fűződő odatartozás-tudat erősségére magyarázó erővel bír (1. 6. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
Családi étkezések dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	,079	,282**
Különleges ünnepek dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Szimbolikus jelentés</i>	,068	,260**

*p<0,05, **p<0,01

6. sz. táblázat

Az alapított család szintjén a megfelelő számítást elvégezve azt találtam, hogy a teljes minta vonatkozásában három eseménnytípus bír szignifikáns bejósoló erővel arra vonatkozólag, hogy a válaszadók milyen mértékű közösséget éreznek családjukkal (1. 7. sz. táblázat). A leg-erősebb prediktív értékkel a *családi nyaralás* (10,5%) rendelkezik, ezt követi a *családi étkezések* (3,4%) és a *vallási ünnepek* (1,3%) alkalmotípusa.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a saját, alapított családdal	
Családi rituálé alkalmak	R ² Change	Béta érték
<i>Családi nyaralások</i>	,105	,202**
<i>Családi étkezések</i>	,034	,193**
<i>Vallási ünnepek</i>	,013	,123*

*p<0,05, **p<0,01

7. sz. táblázat

A rituálé dimenziókra és rituálé faktorokra elvégzett elemzések eredményeit a 8. sz. táblázat mutatja be. A táblázatból látható, hogy mindhárom rituálé esetében a *jelentés-faktor* egy vagy több összetevője bír szignifikáns predikciós értékkel.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
Családi nyaralás dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Gyakoriság</i>	,110	,255**
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	,034	,200**
Családi étkezések dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Szimbolikus jelentés</i>	,088	,219**
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	,025	,175**
Vallási ünnepek dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Gyakoriság</i>	,062	,249**

*p<0,05, **p<0,01

8. sz. táblázat

A faktorok szintjén a válaszadók saját családjukkal érzékelt lélektani átfedésének mértékére a *ritualizáció jelentéstelisége* bír szignifikáns prediktív erővel mindhárom alkalomtípus esetén (l. 9. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
Nyaralási rituálé faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,130	,360**
Családi étkezés faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,104	,322**
Vallási ünnep faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,058	,241**

*p<0,05, **p<0,01

9. sz. táblázat

Tehát a családi rituálé alkalmak és rituálé jellemzők szintjén elvégzett korrelációs elemzések és a lépésenkénti lineáris regressziós modellben végzett elemzések mind a származási, mind az alapított család szintjén tartalmas és konzekvensnek mondható összefüggések feltárását tette lehetővé. A családi azonosságtudat és családi rituálék közötti kapcsolat feltárására tervezett vizsgálati eljárással kapott eredmények messzemenően alátámasztani látszanak azokat az elméleti megállapításokat, melyek a családi identitás-konstrukció, az azonosulási motiváció valamint a közösen kidolgozott és kivitelezett rituálék szerves kapcsolata mellett foglalnak állást. Azonban ahhoz, hogy a családi rituálék és családi identitás kapcsolatát más kapcsolati jellemzőkkel együtt modellezhessük, egy olyan módszerre van szükségünk, ahol lehetővé válik egy olyan kauzális modell felvázolása, melyben a kapcsolatok iránya, valamint

a közvetlen és közvetett hatások különválasztása egyaránt lehetővé válik. A családi identitásképzési folyamat ilyen módon történő felvázolásához az ún. útmodell statisztikai módszerét alkalmaztuk.

A családi kapcsolati minták és a családdal való azonosulás útvonal modellje

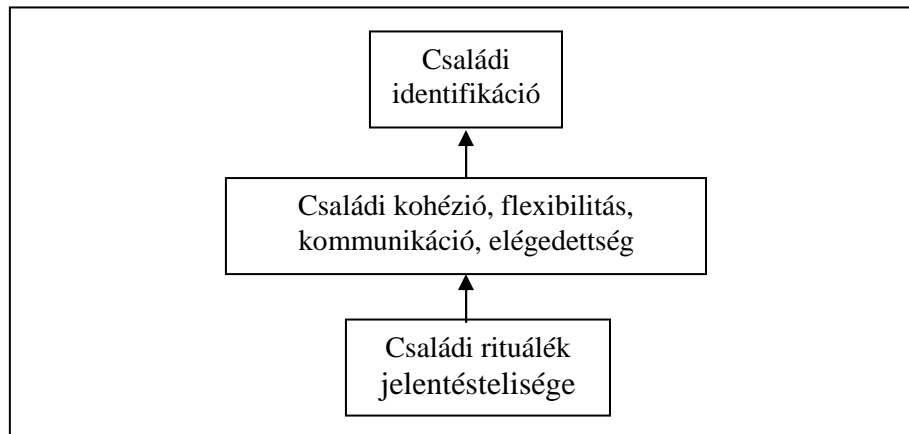
A modell középpontjában a családi identitás konstrukció és családi ritualizáció viszonyrendszere áll. A modell kialakításának célja, pedig a már családot alapított felnőtt válaszadók családi azonosulásukról kialakított kognitív reprezentációi, a válaszadó jelenlegi, alapított családjának működés módja, kapcsolati minősége, az ezekkel való személyes elégedettség és a családi ritualizációs gyakorlat közötti összefüggések feltárása. A modell három egymással kapcsolatban álló jelenség-terület vizsgálatára kidolgozott mérőeszközzel gyűjtött adatok alapján próbálja megragadni a családi azonosulás, valamint a családi rituálék és a családműködés átfogóbb dimenziói közötti hatásmechanizmusok kauzális szerveződését. Az alkalmazott vizsgáló eszközök egyik közös specifikuma, hogy mindegyik a válaszadók saját családjával kapcsolatos csoportvonatkozású képzeteket célozza meg.

Fontos előre bocsátani azt a kitéfelt, miszerint az alábbiakban felvázolt modell nem azt állítja, hogy a családi azonosulás szubjektív erősségére kizárólag a modellben szereplő jellemzők hatnak, hanem csak annyit mond, hogy amennyiben a válaszadó jelenlegi családjára vonatkozó működési jellemzőkkel, továbbá a válaszadó ezzel való elégedettségére, és családjával érzett lélektani közösségre vonatkozó képzetekkel dolgozunk, akkor a kollektív azonosulás kognitív reprezentációt a vizsgált jellemzők egy meghatározott kauzális szerveződéssel kialakuló „útvonalon” meghatározó módon befolyásolják. Értelmezésem szerint a családi identifikáció és családi jellemzők útvonal modellje tekintetében kezdeti lépésként két elméletileg megalapozottnak tűnő hipotetikus modell is felvázolható.

(1) A családi rituálék közvetett-hatás modellje

Az egyik modell kiinduló feltevése a családi rituálék kutatások azon eredményeire alapozható, miszerint a családi rituálék protektív szerepe, a családi, párkapcsolati és személyes pszichés jól-létre gyakorolt jótékony hatása csak indirekt módon, a családműködés más dimenzióinak, főként a családi kohézió ill. más családi coping-erőforrások közvetítésével érvényesül (Eakers, Walters, 2002, Kissné V. 2007, Crespo et al., 2011). Bár ezek a vizsgálatok nem közvetlenül a családhoz való odatartozás-tudattal összefüggésben mutatták ki a rituálék indirekt hatását, a csoportvonatkozású képzetekre (pl. családi étellel való elégedettség, rituálékkal való elégedettség) irányuló elemzések felvetik egy olyan útvonal modell lehetőségét, melyben a rituálék jelentéstartalma direkt módon csak a családi kapcsolatok más jellemzőire, elsősorban a családtagok közötti közelség minőségére van hatással, és csak e családjellemzők

közvetítésével gyakorol hatást a családdal való azonosulás intenzitására. A családi rituálék közvetett hatás-modelljének vázlatos felépítését a 2. sz ábra mutatja be:

2. sz. ábra: A családi rituálék közvetett hatás-modellje

(2) A családi rituálék direkt-hatás modellje

Alternatív útvonal modellünk két elméleti alapfeltevésre épül. A modell egyik kiinduló feltevése a családi ritualizáció klasszikus megközelítésén alapul, miszerint a családi rituálék eo ipso a családi identitáskonstrukció alapvető közegét képezik (Wolin, Bennett, 1988, Bennette et al., 1988, Epp, Price, 2008). A másik feltevés a csoport-identifikáció szociálpszichológiai indíttatású motivációs megközelítésének azon elképzelésén alapul (Sedikides, 1995, Brewer, Pickett, 2006, Wright, et al., 2006), miszerint az egyén csoport-identifikációs folyamatait, azonosulási motivációját két eltérő kiértékelési folyamat és az ezek nyomán kialakított, értékelő viszonyulást is tartalmazó képzetek határozzák meg alapvetően:

- (1) egyrészt az egyén percepciója csoportjának jellemzőiről, helyzetéről és várható jövőbeni kilátásairól;
- (2) másrészt az egyén képe saját csoporttagsági pozíciójáról, szerepéről és csoporttag-ságának várható jövőbeni kilátásairól;

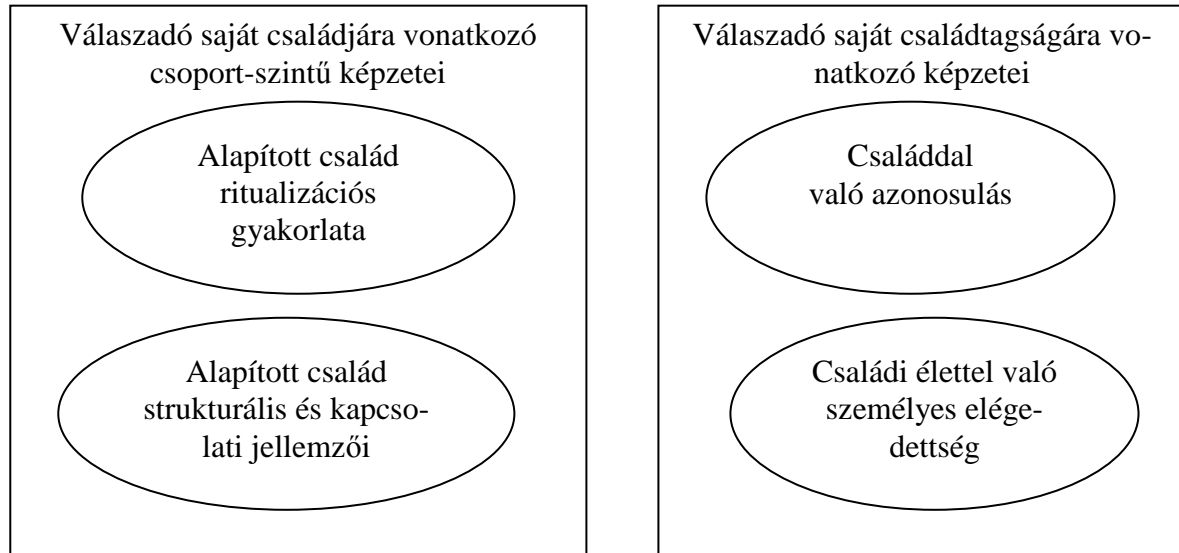
E kétirányú kiértékelési folyamat értelmében, ha az egyén úgy ítéli meg, hogy csoportjának kapcsolati jellemzői, életlehetőségei kedvezőek és csoportján belül meglévő saját pozíciója, helyzete, elfogadottsága, támogatottsága is kielégítő, akkor nő a csoporttal való azonosulási késztetés. Ebben az esetben pedig az adott személy és a saját csoport közötti lélektani átfedés mértéke erősödik. Tehát az egyén számára kedvező csoportlétkör esetén hajlandó személyes én-érzését a számukra jelentős csoportidentitások alá rendelni, odatartozását erősíteni.

Amennyiben egy adott személy csoportja és saját tagsági helyzetét, lehetőségeit kedvezőtlennek ítéli meg, akkor az odatartozás-érzet erőssége csökken, és az egyén a személyes

én-jellemzők és a megkülönböztethezőség mentén történő öndefiníció felé mozdul el. Tehát a saját csoporttal vállalt lélektani átfedés mértéke csökkenni fog.

E két elméleti alapfeltevés mentén felvázolható egy olyan útvonal modell, melyben egyrészt a családi ritualizáció direkt hatást gyakorol a családi identifikáció fokára. Másrészt a családi identifikációt nem egy, hanem kétirányú, párhuzamosan érvényesülő közvetlen hatás kell, hogy moderálja. Mégpedig egy család szintű képzet-csoport és egy individuális szintű képzet-csoport direkt hatásának kell érvényesülnie. Felmerül a kérdés, hogy a rendelkezésre álló adatbázis alapján létrehozható-e a családdal való azonosulást befolyásoló csoportvontakozású információk ilyen két „kötege”. E szempontból vizsgálva a három vizsgálati eszközzel gyűjtött adatokat, a válaszadóktól gyűjtött adatok jellegéről két megállapítást tehető. Egyrészt a vizsgálati eljárás mindegyike a válaszadók csoportvontakozású képzetéről próbál információkat gyűjteni. Másrészt a modell alapfeltevésének megfelelően a rendelkezésre álló csoportvontakozású információk két típusát különböztethetjük meg:

- (1) a válaszadó jelenlegi családjára vonatkozó képzetek;
- (2) azon képzetek csoportja, melyek a válaszadó saját családtagságára vonatkozó, értékelő viszonyulást is tartalmazó individuális (egyén a csoportban) képzeteket képviselik (l. 3. sz. ábra).

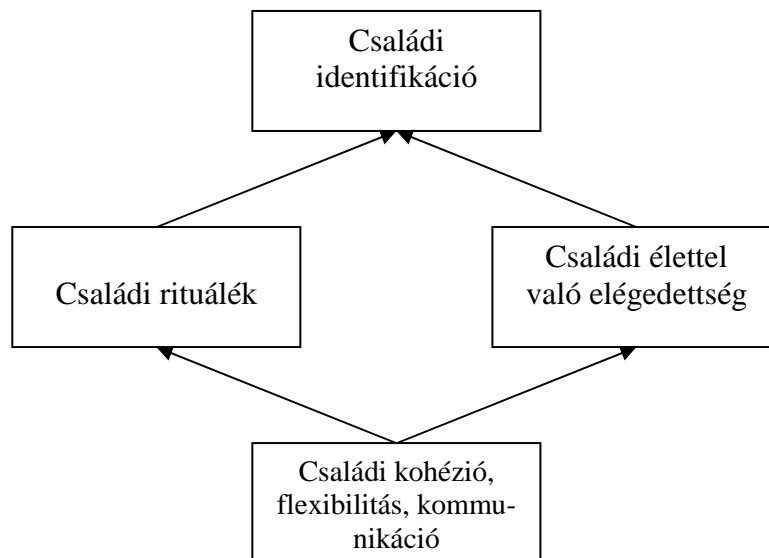
3. sz. ábra: A csoportvontakozású információk két típusa

Tehát vannak információink arról, hogy a válaszadók hogyan ítélik meg, milyenek érzékelik jelenlegi családjuk működési jellemzőit (családtagok közötti érzelmi közelség, kommunikációjuk minősége, családvezetés stílusa és közös ritualizációs praxisuk). Másrészt rendelkezésre állnak olyan a válaszadó személyes pozícióját képviselő információk, me-

lyek a válaszadók szubjektív, értékelő perspektívájából megélt elégedettség mértékét mutatják meg. Ezt reprezentálja a válaszadó családi élettel való elégedettségének mért értéke (CSES-skála). Ugyanígy az egyén tagsági pozícióját reprezentálja a két azonosulási érték, mégpedig az önmeghatározás *én – mi* viszonylatai mentén.

Miután megvizsgáltam, hogy a csoportvontakozású képzetek megfeleltethetőek-e az elméleti kiinduló pontokban megfogalmazott feltételeknek, a modell felépítésének koncepcionális kereteit továbbgondolva, a következő lépésben a családi rituálék identitáskonstrukcióban játszott elsődleges moderátor szerepéről kialakított álláspontot és a csoport-identifikáció előbbiekben vázolt komponenseiről megfogalmazott feltételeket kell integrálni útvonal modellünkben.

Ennek megfelelően, modellünket tovább pontosítva azt feltételezem, hogy a családra vonatkozó csoport-szintű képzetek körében a családi rituálék jelentésseliségének kell megjelenie közvetlen hatásként, míg az individuális szintű képzetek szintjén a rendelkezésre álló adatbázisból a családi élettel való személyes elégedettség lesz az az információ, mely a válaszadó saját családtagságának megítélését reprezentálva, direkt módon hat az azonosulásra.

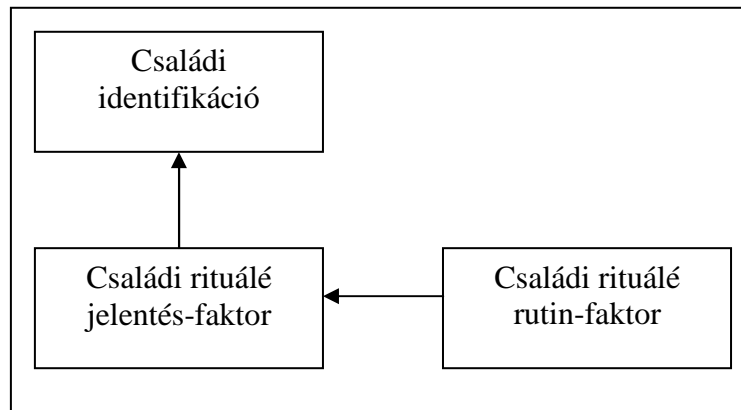
4. sz. ábra: Az azonosulás két intermediális változóval szerveződő modellje

Tehát, mint az a modell vázlatos felépítését bemutató ábrán látható (ld. 4. sz. ábra), itt két, párhuzamosan működő intermediális változó van. Mégpedig a *családi ritualizáció minősége* és a *családi élettel való elégedettség minősége* az a két változó, amelyek közbülső változóként működnek és közvetlen hatást gyakorolnak a családdal való azonosulásra.

A család általánosabb kapcsolati és családvezetési jellemzői ebben a modellben az útvonal alsó szintjén helyezkednek el, tehát a modell azt feltételezi, hogy a családműködés

olyan átfogóbb jellemzői, mint a kohéziós szint, rugalmasság mértéke, kommunikáció minősége a családról kialakított képzetek specifikusabb kategóriáin - a ritualizáción és elégedettség - keresztül, közvetett módon hatnak a családdal való azonosulás erősségére.

A modell komponenseinek lehetséges működését tovább differenciálva, a családi ritualizáció két alapvető aspektusa – *jelentés-faktor* és *rutin-faktor* – tekintetében azt feltételezzük, hogy a *rutin-faktor* a jelentéstelítettséget reprezentáló *jelentés-faktoron* keresztül fejti ki hatását (l. 5. sz. ábra).

5. sz. ábra: A rituálé-faktorok és azonosulás hatáskapcsolata

Ez a hatás-irány megfelel annak az elméleti álláspontnak, miszerint a csoporttagok tudatában létező közösen birtokolt reprezentációk (*reprezentációs szint*) hatékony, identitásképző és fenntartó erővel bíró megjelenítéséhez a rituális viselkedés formai aspektusain (*materiális szint*) keresztül valósulhat meg, tehát a jelentés vitalitását és fennmaradását a megjelenítés módja támogatja.

Útvonal modellünk térbeli elrendezésében a két családrésszel való azonosulást egy szinten kezeltük, mint ugyanazon jelenségszint – a kollektív azonosulás - két olyan aspektusát, melyeket a modellünkben kezelt családvonatközös információk meghatározott útvonalon befolyásolnak. Bár feltételezésem szerint a csoportazonosulások kölcsönös egymásrahatás dinamikájával szerveződnek, azonban mivel útmodellünk esetében a rendelkezésre álló adatok alapvetően a teremtett család jelenlegi jellemzőit fedik le, ezért logikusnak tűnik a két azonosulás viszonylatában az alapított családdal való azonosulásra ható más családjellemzők mellett a származási család direkt hatását vizsgálni. Ennek megfelelően útmodellünkben választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy az intermediális változók milyen módon hatnak a családi identifikáció két aspektusára. Másrészt ellenőrizhető az a feltételezhető kapcsolat, miszerint a származási családhoz fűződő viszony meghatározó módon befolyásolja a jelenlegi családdal érzett lélektani közösség mértékét is.

A két felvázolt lehetséges útvonal modell statisztikai megalapozottságának tisztázásához, és a statisztikailag helytállónak bizonyuló modell finomításához az előkészítő fázisban egy hierarchikus regresszió elemzést végeztünk mind az alapított, mind a származási családdal való azonosulásra, mint függő változókra. Az útvonal modellt az AMOS 18 statisztikai programmal vizsgáltuk.

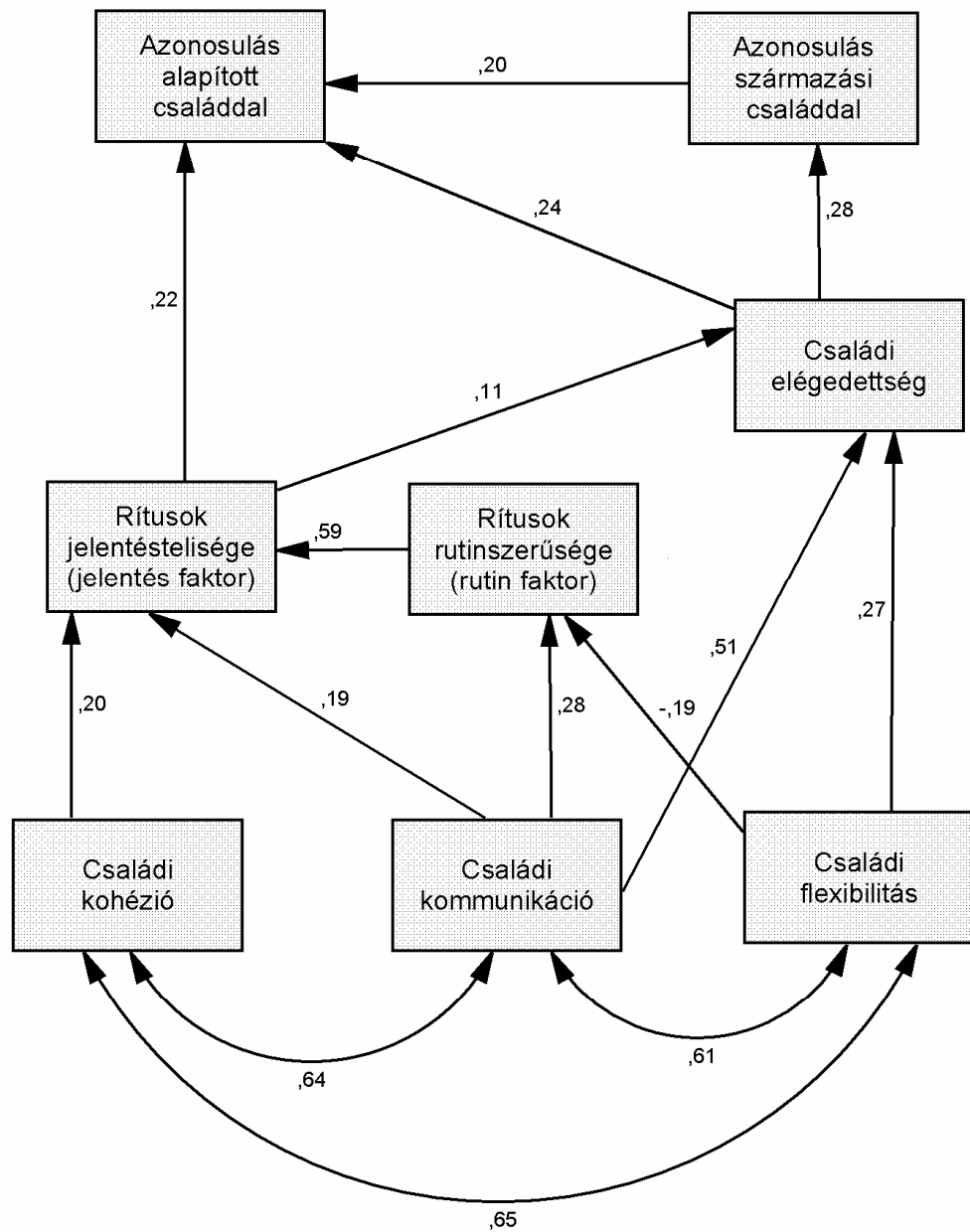
A hierarchikus lineáris regresszió elemzéssel kapott eredmények azt mutatták, hogy az első lehetséges modellt el kell vetni, mivel a hat változó (kohéziós szint, flexibilitás szint, kommunikáció minősége, rituálé jelentés-faktor, rituálé rutin-faktor és családi étellel való elégedettség) közül a saját, alapított családdal való azonosulás fokára közvetlen hatása csak a *rituálé jelentés-faktornak* és a *családi elégedettségnek* van (l. 10. sz. táblázat)

(n=293)	Saját (alapított) családdal való azonosulás (R ² =0,211)
	Béta érték
Rituálé jelentés-faktor	0,227**
Rituálé rutin-faktor	-0,003
Kohézió	0,044
Flexibilitás	0,004
Kommunikáció	0,119
Családi étellel való elégedettség	0,182*

*p<0,05, **p<0,01

10. sz. táblázat

Ezek az eredmények viszont egyértelműen a második, alternatív modellünk működőképességét erősítették meg. A következő lépésben az egyes kapcsolatokat egy olyan struktúrában elhelyezve vizsgáltuk, mely az általunk is preferált és kidolgozott direkt hatásmodellnek felel meg. Tehát a ritualizáció és az elégedettség foglalja el az intermediális változó szintjét, a globális kapcsolati jellemzők pedig az alsó szintre kerültek. A modellt a nem szignifikáns kapcsolatok elhagyásával tovább finomítottuk, melynek eredményeként a 6. sz. ábrán látható, kizárólag szignifikáns kapcsolatokat tartalmazó és statisztikai értelemben is jól illeszkedő modellhez jutottunk ($\chi^2(13) = 15,115$ p<0,05; $\chi^2/df = 1,163$; TLI = 0,994; RMSEA = 0,023 [0,0 – 0,063]). Az illeszkedés kritériumaként a konvencionális értékeket használtuk.

(minden regressziós együttható és kovariancia esetében $p < 0,05$)

6. sz. ábra: A családi rituálé, mint családi identitás-moderátor empirikus modellje

A következő lépésben a modell működését most már a statisztikai elemzésekkel finomított kapcsolatokkal kiegészülve és az elemzések révén kapott statisztikai mutatók által megerősítve követjük nyomon. A változók térbeli elhelyezkedése a családi azonosulás, mint függő változó és a ritualizáció, elégedettség, kohézió, rugalmasság, kommunikáció, mint független változók közötti direkt és indirekt hatásoknak megfelelő hármastagozódású szerkezetet reprezentálja

A közvetett hatások szintjéről indulva, látható, hogy a statisztikai elemzések megerősítették azt a feltételezést, miszerint a családi kapcsolatok és interakciós jellemzők olyan átfogóbb aspektusai, mint a családtagok közötti közelség és összetartozás mértéke, a családvezetés és problémakezelés rugalmassága, valamint a családtagok közötti kommunikáció stílusa nem közvetlenül hatnak a családtagok családjukkal vállalt azonoság-tudatának erősségére, hanem más, specifikus családvonatkozású praxisokon és képzeteken - a ritualizáción és elégedettségen - keresztül befolyásolják az egyes családtagok kollektív azonosulási folyamatait.

Mielőtt a közvetítő változókkal való kapcsolattal foglalkoznánk, fontos az útvonal alsó szintjén látható kapcsolatokra röviden kitérni. Az alsó szinten található Olson-féle családműködési jellemzők, tehát a családi kohéziós szint, a családvezetés, a szerepek és szabályok rugalmassága, valamint a kommunikáció minősége tekintetében egy erősnek mondható pozitív kapcsolat látható mindenegyik dimenzió között. Ez egyrészt megfelel a családműködésről kialakítható azon koncepciónak, miszerint az egyes családi életterületek, kapcsolati jellemzők interdependens kapcsolatban állnak egymással. Másrészt a modellben megjelenő kapcsolatok és azok erőssége illeszkednek a Családteszt 4. változatának reliabilitás- és validitásvizsgálata során a skálákra elvégzett interkorrelációs elemzések eredményeihez (Vargha, Tóth, 2007).

A következő lépésben az intermediális változók és az azokra közvetlenül ható család-jellemzők összefüggéseire szükséges kitérnünk. A család-jellemzők hatását - a családi azonosulási motiváció háttéréként szolgáló kétirányú kiértékelési folyamatnak megfelelően - egy párhuzamos útvonalon érdemes nyomon követni. Egyrészt a működési jellemzők funkcionális minősége és a családi ritualizáció, másrészt a működési jellemzők funkcionális minősége és a családi élettel való személyes elégedettség közötti útvonalakat kell figyelemmel követnünk.

Elsőként a családi jellemzők Olson-féle alapidimenzióitól a ritualizációs gyakorlat jelentésselisége (rituálé jelentés-faktor) és a rituálék ceremoniális kidolgozottsága (rituálé rutin-faktor) felé mutató nyilatkat, mint hatás-irányokat követjük nyomon.

Az ábrán látható, hogy a három alapidimenzió közül a *családi kommunikáció minősége* az a változó, amely a rituálé mindkét aspektusára közvetlen hatást gyakorol. A pozitív kommunikációs stílus magasabb értékei egyaránt támogatják a ritualizáció ceremonialis rendezettségét, közös kivitelezését és a rituális eseményhez kapcsolódó közösen kidolgozott és fenntartott jelentések vitalitását, fontosságát.

A *családvezetés és szerepviszonylatok rugalmassága* direkt módon a rituálék rutin-aspektusára hatnak, de itt egy ellentétes irányú hatásról van szó (Béta= -0,19). Ez az összefüggés arra enged következtetni, hogy a flexibilitás és ceremonialitás közvetlen kapcsolata tekintetében az ismétlődően visszatérő mérési problémával találjuk szembe magunkat, azaz a viselkedési rutin önmagában való vizsgálata egy rigid viselkedés-mintát fog reprezentálni, mely nyilvánvalóan negatív kapcsolatot fog mutatni a rugalmas szerepviszonylatokat és szabályokat reprezentáló családműködési jellemzőkkel.

Az alapidimenziók harmadik aspektusa a családtagok által kialakított *kohéziós szint*, amely a ritualizáció és családműködés összefüggésrendszerében a rituálék jelentésteliségre gyakorol direkt hatást, és ezen keresztül fejt ki a kollektív azonosulási motivációt szabályozó hatását. Tehát az *én-mi* viszonylatok, az egyéni és kollektív identitás-szükségletek kiegyensúlyozott kezelése a családban támogatja az olyan események tudatos ismétlését, melyek egyrészt kialakítják, másrészt kifejezik azokat a jelentéseket, melyeket a családtagok közösen elfogadnak és érzelmi élmény szintjén is hasonló módon jelentőségtelienek élnek meg. A kohézió kiegyensúlyozott, funkcionális értelemben jó színvonala a rituálék jelentőségének támogatásán keresztül, pedig elősegíti a saját családdal érzékelt lélektani közösség mértékének növekedését is.

A következő lépésben a csoport-azonosulásokat befolyásoló másik alapvető aspektus, azaz a tagsági pozíció minőségét reprezentáló képzetek (családi étellel való elégedettség) felé irányuló hatásokat tekintjük át. Az első fontosnak tűnő és meglepő e kapcsolati mezőben a családi kohézió és a családi étellel való személyes elégedettség közötti közvetlen kapcsolat hiánya, szemben a flexibilitás direkt hatásával (Béta = 0,27). Az is látható, hogy a kommunikáció gyakorolja a legerősebb direkt hatást (Béta = 0,51) a családtagok elégedettségének mértékére. Tehát a családtagok közötti kommunikációs stílus a személyes szükségletek és családműködés összeállításának szubjektív megítélése tekintetében is fontos mediátor szerepet játszik, főként a családtagok közötti érzelmi kötődés és együttség személyes percepciója szempontjából. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy az érzelmi közelséget és a tagok közötti pszichológiai határok minőségét a pozitív vagy negatív hangsúlyú kommunikációs minták mentén percipiálják és értékelik ki a családtagok. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egy-

máshoz való érzelmi viszonyulás, összetartás, az egymás iránti kötődés hatása az elégedettségre elsősorban a kommunikációs stíluson, annak pozitív vagy negatív légkörén keresztül érvényesül. A felnőtt családtagok annak hisznek, amit a kommunikációs aktusok révén közvetlenül megtapasztalnak. Ez a mechanizmus azért is fontos, mert ha kicsit előreszaladunk az útvonal modell értelmezésében, és egy szinttel feljebb lépünk modellünkben (6. sz. ábra) akkor látható, hogy az intermediális változók szintjén (rituálék és családi elégedettség) is látható egy olyan a ritualizációtól a családi elégedettség felé irányuló direkt hatás, amelyen keresztül a családtagok közötti érzelmi kötődés minősége, ugyan indirekt módon, de befolyással bírhat.

Az eredmények szerint a családvezetés olyan aspektusai, mint a döntéshozatal, kontroll, fegyelmezés, szerepviszonylatok és kapcsolati szabályok (*flexibilitás-dimenzió*) közvetlenül befolyásolják a családtagok elégedettségének mértékét. Ez felveti annak lehetőségét, hogy a családi étellel való személyes elégedettség-érzés és a mögötte húzódnó kiértékelési folyamatok érzékenyebbek, jobban kitettek azoknak az interakciós hatásoknak, melyek fókuszában a tagok közötti kontroll, szerep-meghatározás, fegyelmezés és szabályalkotás áll. Ez egy olyan jelenség, amelynek pontos feltárása és magyarázata további célzott vizsgálatokat igényelne.

A modellben megjelenő „útvonalak” elemzésének ezen szakaszában eljutottunk az intermediális változók és a családi azonosulás, mint függő változó között érvényesülő közvetlen hatások és összefüggések elemzéséhez.

Nézzük elsőként a csoportszintű képzetek mentén működő útvonalat. Az első és vizsgálati céljaink szempontjából legfontosabb eredmény az, hogy a rítusok identitáskonstrukcióban játszott közvetlen és szignifikáns szerepét az empirikus adatok megerősítik, mégpedig olyan módon, hogy az alapított családdal való azonosulás mértékét a ritualizált események *jelentés-faktora* befolyásolja közvetlenül, míg az esemény kivitelezésének formai, ceremóniális jellemzői (*rutin-faktor*) a jelentésgenerálás és jelentőség megerősítésén keresztül, indirekt módon hatnak. Tehát a ritualizált közös családi együttlétekhez kapcsolódó és azokban kifejeződő közösen birtokolt és megosztott jelentések, az esemény affektív telítettsége, az eseményre való tudatos készülődés, és a rendszeres ismétlés, újra-átélés azok a rituálé aspektusok, melyek közvetlen és releváns hatással bírnak a családtagok saját családjukkal való azonosulási motivációjára és a családdal érzett lélektani közösség mértékére.

Fontos azonban a rítusok egy másik hatás-irányát is kihangsúlyozni. Ez pedig a jelentésteliség direkt hatása a családtagok családi étellel való személyes elégedettségére. Ez a hatás azt is jelenti egyben, hogy a csoport-ritualizációra vonatkozó személyes percepciók, az, hogy az egyes családtagok milyenek érzékelik és ítélik meg a közös családi események mű-

ködését, közvetlenül érintik mindkét individuális jellegű képzetsoportot (tagsági azonosulás és tagsággal való elégedettség). A családtagok tehát a ritualizált családi közös együttléteket is alapvető referenciaként használják azzal kapcsolatban, hogy a család működése, kapcsolati mintái mennyire kielégítőek saját tagsági igényeik, preferenciáik perspektívájából.

A kollektív identitás-folyamatok háttérében álló másik útvonalon haladva, az látható, hogy a családtagok családi étellel való elégedettsége legalább olyan fontos moderátor szerepet játszik az identitás-konstrukcióban, mint a család közös rituális praxisa. Ugyanis a modell finomításával kapott eredmények szerint a családi étellel való elégedettség útvonal modellünk azon egyedülálló képzetsoportját képviseli, mely közvetlen hatáskapcsolatban áll mindkét családrész felé irányuló identifikációs törekvéssel. Az eredmények szerint a jelenlegi, teremtett családban betöltött családtagsági pozíció pozitív megélése nem csak a saját családdal való nagyobb mértékű azonosuláshoz szolgál erőforrásként, hanem az adott személy eredeti családjával való közösségvállalására is pozitív hatással van. Ez az eredmény azt sugallja, hogy az a mód, ahogyan a saját, teremtett családukbán való létezésünket aktuálisan megéljük, befolyással van még az olyan identitás-aspektusokra is, melyek egyrésztől más családi alrendszer kapcsolati erőterében alapozódtak meg, másrésztől történetileg és élményanyagukban jóval mélyebben rétegzettebbek. A csoportazonosulások fejlődéstörténetében ugyanis a felnőtt identitás-képzés egyik elemeként kialakított saját-család identitás viszonylag késői fejleménynek tekinthető.

A szignifikáns hatásokat tovább követve, ábránkon látható, hogy a kollektív azonosulás motivációs elméleteinek megfelelően, a válaszadók családi életükkel való személyes elégedettsége direkt módon formálja a saját családjukkal való azonosulás erősségét. A magasabb elégedettség az intenzívebb azonosulás irányában hat, melyet a származási családhoz való odatartozás-érzés magasabb értéke is pozitívan befolyásol.

Útvonal modellünk egyes útvonalait részletesen nyomon követve, a kapott eredményeket összegezve megállapítható, hogy a családdal való azonosulás és a családi kapcsolati mintázatok összefüggésrendszerének leképezésére kidolgozott modell empirikus megerősítést nyert. A modell statisztikai számításokkal történő ellenőrzése és „finomítása” révén igazolódott a családi rituálék családi-identitáskonstrukcióban játszott releváns szerepe, kimutathatóvá vált a ritualizáció árnyaltabb, többirányú hatásmechanizmusa, továbbá megerősítést nyert az azonosulási készlet mögött húzódó kétirányú, párhuzamos kiértékelési folyamat előzetesen megfogalmazott működésmódja.

Az útvonal modell alkalmas lehet arra, hogy a családi rituálék szerepéről eddig szerzett ismereteket tovább bővítsük, árnyaljuk, valamint arra, hogy további elméleti és kutatási kérdések megfogalmazására sarkallja a téma iránt érdeklődő szakembereket, kutatókat.

V. Összegzés

A dolgozat célkitűzése a családi rituálék és a családi azonosulás jelenségvilágának, valamint a két jelenségkör kapcsolatának elméleti és empirikus feltárása volt. Ez a célkitűzés beleilleszkedik abba a törekvésbe, mely a ritualizáció és identitás-praxis jelenségkörét szeretné a családi élet fontos, ám még számos ponton feltárandó aspektusai közé beemelni. A családi identitás-konstrukció alapvető kérdései között foglalkoztunk a családi identitás fogalmi meghatározásának kérdésével, és a közös mi-tudat reprezentációs és folyamat jellegű aspektusaival. A családi identitás-konstrukció jelenségkörét téziszüzetemben Epp és Price (2008) családi identitás-modelljén keresztül mutattam be.

A ritualizáció társadalmi életben és a családi életben betöltött helyét és szerepét illetően már számos elméleti és kutatási előzményre támaszkodhatunk. E fejezet tartalmi területei közül a téziszüzetben a családi rituálé identitáskonstrukcióban játszott szerepének elméleti megvitatása, és az ez irányú kutatások áttekintése állt a középpontban.

A dolgozatban vizsgált jelenségkör empirikus vizsgálatához alkalmasnak mutatkozott a kérdőíves módszer. A vizsgálat során lehetőség nyílt olyan vizsgálati eljárások alkalmazására, melyekre ellenőrzöten jól működő eszközként lehetett építeni.

A kutatás eredményeiről általánosságban elmondható, hogy a rituálék egyes eseménytípusainak válaszmintázatairól, ezeknek a vizsgálati személyek szociológiai jellemzőivel való kapcsolatáról, a rituálé dimenzióinak és faktorainak elrendeződéséről, ill. a rituálé jellemzők családműködésben játszott szerepéről kapott eredmények számos ponton illeszkednek a külföldi kutatások alapvető tapasztalataihoz, és Kissné Viszket Mónika hazai mintán végzett vizsgálatai során talált jellegzetességekhez.

Merőben más értékelést igényelnek a családi azonosulások vizsgálatával kapcsolatban feltárt eredmények. Ennek oka az, hogy az általam alkalmazott vizsgáló eszközzel még nem történtek vizsgálatok a családon belüli identifikációs folyamatok feltárása céljából.

A kutatás központi elemeként kezelt jelenségkör, tehát a ritualizáció és azonosulás közötti kapcsolatok feltárása terén számos vizsgálati kérdés megfogalmazható és a dolgozat kereteit messze meghaladó statisztikai elemzés lett volna elvégezhető. Az információk és eredmények kezelhetősége érdekében az elemzések két alapkategóriájaként a rituálé-jellemzőket reprezentáló faktorokat – a jelentés-faktort és rutin-faktort – és a hét családi rituálé alkalmat

jelöltem meg. Az eredmények közül összegzésként feltétlenül ki kell emelni a jelentésteliség (jelentés-faktor) prediktív értékét a családi identifikáció intenzitása tekintetében. Ez a hatás érvényesnek tekinthető mind a származási családrész, mind az alapított családrész felé irányuló azonosulási készlet tekintetében.

A ritualizált családi események és azonosulások erőssége közötti kapcsolatra elvégzett elemzések egyértelmű irányokat mutatnak arra vonatkozólag, hogy bizonyos családi események magyarázó értékkel bírnak a családdal való azonosulás dinamikája tekintetében. Az is láthatóvá vált, hogy meghatározott eseménytípusok (pl. a különleges ünnepek, átmeneti rítusok) főként a származási család felé irányuló azonosulással, míg más események (pl. családi étkezések, nyaralás, vallási ünnepek) a saját, teremtett családhoz fűződő odatartozás érzéssel állnak szignifikáns hatáskapcsolatban. Ezek az eredmények messzemenően alátámasztani látszanak a családi identitás-konstrukció, az azonosulási motiváció, valamint a közösen kidolgozott és kivitelezett rituálék szerves kapcsolatára vonatkozó elméleti hipotéziseket.

A vizsgálati anyag feldolgozásának utolsó lépésenként pedig egy olyan útvonal modell bemutatására került sor, mely a családi ritualizáció és identitás-konstrukció direkthatás modelljét volt hivatott alátámasztani. Az útvonal modell kidolgozása és tesztelése során két olyan alternatív modell lehetőségével indultunk, melyek a témában összegyűlt kutatási tapasztalatok alapján egyaránt működőképesnek mutakozhattak. Az általam is preferált modell helytállóságát, melyben a családi ritualizáció közvetlenül érvényesülő hatást fejt ki a családdal való azonosulás erősségére, a statisztikai elemzésekkel kapott eredmények is alátámasztották. Ez az eredmény egy olyan elméleti álláspontot erősít meg empirikusan is, melyet ugyan már a múlt század 50-es éveitől számos szerző (pl. Bossard és Boll, Wolin és Bennett) megfogalmazott, de az állítás statisztikai elemzésekkel való igazolására ez idáig nem fordítottak különösebb figyelmet.

Végül fontos néhány felvetés megfogalmazása arra vonatkozólag, hogy a közölt kutatási eredmények milyen további kutatási irányokra, milyen további vizsgálati lehetőségekre hívják fel a figyelmet. A családi ritualizáció tekintetében még számos nyitott kérdés maradt a család szociológiai jellemzőinek családi ritualizációra és ezen keresztül a családi működésre gyakorolt hatását illetően. További vizsgálatokat igényelne annak a kifejezetten újszerűnek és a nemzetközi vizsgálatokkal összehasonlítva is sajátosnak mondható eredmény, mely szerint a hazai mintában a családi nyaralások több vonatkozásban is meghatározó szerepet kapnak más családi eseményekhez képest. Hasonlóképp elgondolkodtató a további vizsgálati irányok tekintetében a családi étkezések kiemelt szerepének és jelentőségének pontosabb megértése, és annak feltárása, hogy melyek azok a társadalmi, kulturális specifikumok, melyek számos szo-

ciológiai változótól függetlenül tudja a közös családi étkezések szerepét a magyar családok életében.

A családi azonosulási folyamatok terén elvégzett vizsgálatok és elemzések alapvetően „kísérleti jelleggel” bírnak, hiszen a IIS-skála használata a családpszichológiai kutatásban egy még „bejáratlan” terepen megtett kezdeti lépésnek tekinthető. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy az így kapott eredmények, elhelyezve a családi élet olyan dimenzióiban, mint a kohézió, rugalmasság vagy a kommunikáció és a családi elégedettség, kellő alapot nyújtanak ahhoz, hogy e vizsgálati módszert hasznosnak gondolhassuk. Az azonosulásra kapott válaszmintázatok egyrésztől izgalmas és hasznos kiindulópontként szolgálhatnak olyan területeken, mint a különböző családi alrendszerrel, családrészekkel való azonosulási folyamatok vizsgálata, vagy a családi ritualizáció és más családi folyamatokkal (pl. kohézió, elégedettség, stb.) való kapcsolat további részletesebb, célzottabb feltárása. Ez mellett hangsúlyozni kell, hogy a dolgozatban bemutatott eredményeket és a IIS-skála további kutatási alkalmazásában rejlő lehetőségeket kellő óvatossággal kell kezelnünk.

A további vizsgálati kérdésekre és lehetséges kutatási irányokra vonatkozó „kitekintésünk” zárásaként fontos megemlíteni a dolgozat talán legfontosabb eredményének tekinthető útvonal modellt. Reményeim szerint a családi ritualizáció és más családműködési jellemzők családi identitáskonstrukcióban játszott szerepének itt felvázolt és statisztikailag is alátámasztott modellje alkalmas lehet további izgalmas és tudományos értelemben is termékeny szakmai viták és vizsgálatok facilitálására is.

Hivatkozott irodalom

- Aron, A., Aron, E. N., & Smollan, D. (1992). Inclusion of Other in the Self Scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 596-612.
- Agate, R.J., Zabriskie, B.R., Agate, T.S., Poff, R. (2009) Family leasures satisfaction and satisfaction with family life. *Journal of Leisure Research*, 2009, Vol. 41., No. 2, 205-223.
- Braithwaite, D. O., Baxter, L. A., Harper, A.M. (1998): The Role of Rituals in the Management of the Dialectical Tension of "Old" and "New" in Blended Families. *Communication Studies*, Vol. 49, Issue 2, 1998, 101 – 120.
- Braithwaite, D. O., Baxter, L. A. (2006): Family rituals. In: Turner, L., West, R. szerk. *Family communication: A reference of theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 259-280.
- Brewer, M.B., Pickett, C.L. (2006) A társas én és a csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és a kollektív identitásban. In.: Forgas, J. P., Williams, K.D. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Kairosz Kiadó, Pécs 297-316.
- Campbell, K., Ponzetti, J.J, (2007) The moderating effects of rituals on commitment in premarital involvements. *Sexual and Relationship Therapy*, Vol 22, No. 4, November, 2007, 415-228.
- Casotti, L., Campos, R., Walther, L. (2009) Christmas – not for the tropics – not for today's young adults: An Exploratory Study in Rio de Janeiro of Christmas Time. Images and Meanings. *Society for Marketing Advances Proceedings*, 2009, 53-56.
- Clarke, P. (2008) Parental communication patterns and children's Christmas requests. *Journal of Consumer Marketing* 25/6, 2008, 350–360.
- Compañ, E., Moreno, J., Ruiz, M. T., Pascual, E. (2002): Research report. Doing things together: adolescent health and family rituals. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2002, 56, 89-94.
- Crespo, C., Kielpikowski, M., Pryor, J., Jose, E.P. (2011) Family Rituals in New Zealand Families: Links to Family Cohesion and Adolescents' Well-Being. *Journal of Family*, Vol. 25, No. 2, 184–193.
- Dallos, R., Procter, H., (2001) A családi folyamatok interakcionális szemlélete. In.: Bíró S., Komlósi, P., szerk., *Családterápiás olvasókönyv*. CSTO 1. Animula, Bp. 7-52.

- Daly, K.J. (2001) Deconstructing family time: From ideology to lived experience. *Journal of Marriage and Family*; May, 2001; 63, 2, 283-294.
- Dickstein, S. (2002) Family Routines and Rituals - The Importance of Family Functioning: Comment on the Special Section. *Journal of Family Psychology*, 2002, 16, 4, 441-444.
- Eaker, D.G., Walters, H.L. (2002): Adolescent Satisfaction in Family Rituals and Psychosocial Development: A Developmental Systems Theory Perspective. *Journal of Family Psychology* 2002, 16, 4, 406-414.
- Eisenberg, E. M., Olson, R.E., Neumark-Sztainer, D., Story, M., Bearinger, H.L., (2004) Correlations Between Family Meals and Psychosocial Well-being Among Adolescents. *Pediatrics & Adolescent Medicine* 2004; 158, 792-796.
- Fiese, B. H. (1992) Dimensions of Family Rituals Across Two Generations: Relation to Adolescent Identity. *Family Process*, 31(2), 151-162.
- Fiese, B.H, Hooker, K.A., Kotary, L., Schwagler, J. (1993) Family rituals in early stages of parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 633-642.
- Fiese, B. H., Kline, A.C. (1993) Development of the Family Ritual Questionnaire: Initial Reliability and Validation Studies. *Journal of Family Psychology*, 6, 3, 290-299.
- Fiese, B.H. (1997) Family Context in Pediatric Psychology from a Transactional Perspective: Family Rituals and Stories as Examples. *Journal of Pediatric Psychology*, 1997, Vol. 22, No. 2, 183-196.
- Fiese, B.H. (2001) Family Matters: A Systems View of Family Effects on Children's Cognitive Health. In. Sternberg, R.J., Grigorenko, E.L., eds., *Environmental effects on cognitive abilities*. Lawrence Erlbaum, Associates, Publishers, London, 2001, 39-58.
- Fiese, B. H., Foley, K.P., Spagnola, M. (2006) Routines and ritual elements in family mealtimes: contexts for child well-being and family identity. *New Directions for Child and Adolescent Development*, Special Issue: Family Mealtime as a Context of Development and Socialization 2006, 111, 67-89.
- Fulkerson, A. J., Neumark-Sztainer, D., Story, M. (2006) Adolescent and Parent Views of Family Meals. *Journal of the American Dietetic Association*, 2006, 106, 526-532.
- Jorgenson, J., Bochner, A.P. (2004) Imagining families through stories and rituals. In.: Vangelisti, A.L. (ed.): *Handbook of family communication*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers London, 513-540.
- Epp, A.M., Price, L.L. (2008) Family identity: A Framework of Identity Interplay in Consumption Practices. *Journal of consumer research*, Vol. 35, June 2008, 50-70.

- Keltner, B., Keltner, N. L., Farren, E. (1990) Family Routines and Conduct Disorders in Adolescent Girls. *Western Journal of Nursing Research*, 1990, 12 (2), 161-174.
- Kiser, J.L., Bennett, A. L., Heston, J., Paavola, M. (2005) Family Ritual and Routine: Comparison of Clinical and Non-Clinical Families. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 14, No. 3, September 2005, 357–372.
- Kiser, J.L., Bennett, A.L., Brubaker, J.S., (2007) Exploring Neighborhood Ritual and Routine Processes Related To Healthy Adolescent Development. *Children, Youth and Environments* 17(4), 2007 54 – 85.
- Kissné Viszket, M. (2006a): Családi rituálék, múlt-jelen-jövő láncszemei életciklusaink füzérében. In: Bugán, A., (szerk.): A kapcsolati egyensúlyok szerepe az egészséges alkalmazkodásban, Didakt Kiadó, Debrecen
- Kissné Viszket, M. (2006b) Családi rituálék, mint protektív faktorok. In.: Bugán, A., (szerk.): A kapcsolati egyensúlyok szerepe az egészséges alkalmazkodásban, Didakt Kiadó, Debrecen
- Kissné Viszket, M.(2007): Családi rítusok mint protektív tényezők életciklusváltás idején. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
- Koenig Kellas, J. (2005) Family Ties: Communicating Identity Through Jointly Told Family Stories. *Communication Monographs*, Vol. 72, No. 4, December 2005, 365-389.
- Larson, W.R., Branscomb, R.K., Wiley, R.A. (2006) Forms and functions of family mealtimes: Multidisciplinary Perspectives. *New Directions for Child and Adolescent Development Special Issue: Family Mealtime as a Context of Development and Socialization*, 2006, 111, 1–15.
- Mason, M., Pavia, T. (2006) When the Family System Includes Disability: Adaptation in the Marketplace, Roles and Identity. *Journal of Marketing Management*, 2006, 22, 1009-1030.
- Minuchin, S. (2006) *Családok és családterápia*. Animula Kiadó, Bp.
- Olson, D.H., Gorall, D.M. (2003) Circumplex Model of marital and family systems In.: Walsh, F. ed. *Normal family processes*. Guilford, New York 514-547.
- Pratt, M.W., Fiese, B.H., (2004) Families, Stories, and the Life Course: An Ecological Context. In. Pratt, M.W., Fiese, B.H., Eds. (2004) *Family Stories and the Life Course Across Time and Generations* Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004, 1-24.
- Seltzer, W. (1994): Mi a család? Univerzális mítoszok és terápiás vonatkozásaik, *Család, gyermek, ifjúság* 3 (1994), 16-22.

- Schuck, A.L., Bucy, E. J.,(1997) Family Rituals: Implications for Early Intervention. Topics in Early Childhood Special Education, 1997, Vol. 17. (4), 477-493.
- Sedikides, 1995, Vargha, A., Tóth, M. (2007) Az Olson-féle családteszt magyar adaptációja. In.: Bagdy, E. , Mirnics, Zs., Vargha, A. (szerk.) Egyén, pár, család. Animula Kiadó, 288-309.
- Shaw, S.M., Dawson, D. (2001) Purposive Leisure: Examining Parental Discourses on Family Activities. Leisure Sciences, 2001, 23, 217-231.
- Spagnola, M., Fiese, B.H. (2007) Family routines and rituals. A context for development in the lives of young children. Infants&Young Children, Vol. 20., No. 4. 284-299.
- Thomas-Lepore, C. E., Bohanek, J., Fivush, R., Duke, M. (2004) "Today I...": Ritual and Spontaneous Narratives During Family Dinners. The Emory Center for Myth and Ritual in American Life, Working Paper, No. 31 April 2004
- Tropp, R.L., Wright, C.S. (2001) Ingroup identification as the inclusion of ingroup into the self. Personality and Social Psychology Bulletin, Vol. 27. No. 5. 585-600.
- Van der Hart, O., Witztum, E., de Voogt, A. (1988) Myths and Rituals: Anthropological Views and Their Application in Strategic Family Therapy. In.: Anderson, S. A., Bagarozzi, D. A. (eds.) Family Myths: Psychotherapy Implications, The Haworth Press, New York, 57-79.
- Wolin, S. J., Bennett, L. (1988) Családi rituálék. In: Illyés, S-Ritoók, P.-né (szerk.) A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája III. 813-853. Bp. 1988
- Wright, S.C., Aron, A., Brokk, S., Tropp, L.R., (2006): Hogyan teszünk más embereket és csoportokat önünk részévé? Énkiterjesztés és csoportközi viszonyok. In.: Forgas, J. P., Williams, K.D. (szerk.) A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája. Kairosz Kiadó, Pécs 396-420.
- Yong, E., Mei, L.Y.C., (2010) Quality family meal times in promoting good social adjustment among adolescents, Sunway Academic Journal, 5, 128 – 138.
- Zabriskie, B.R., McCormick, P.B. (2003) Parent and child perspectives of family leisure involvement and satisfaction with family life. Journal of Leisure Research, 35(2), 163-189.

Az értekezés témájában megjelent publikációk

Elblinger, Cs., (2011) Identitás-konfliktusok a karácsonyfa alatt. *Vigilia, 2011, december, 76. évf. 12, 895-900.*

Elblinger, Cs., Bernáth, L., (2011) Családi rituálék és családi identitás. *Pszichiátria Hungarica, 26. évf. 6. sz./2011, 444-450.*

Elblinger, Cs., Alföldi, L., (2012) Karácsony és családi identitás, avagy újratemetni a családot. *Pszichoterápia, 2012, február XXI. évf. 21-29.*

Elblinger, Cs., Bernáth, L. (2013) Ünnepek és családi identitás. *Pszichológia, 2013, március, 33, 1, 61-79.*

Az értekezés témájához kapcsolódó konferencia előadás, workshop

Elblinger, Cs.: "Micsoda ez a ti szertartástok" Karácsonyi családi narratívumok és zavarai – avagy az eltűnés esztétikája. (előadás) *Magyar Családterápiás Egyesület Vándorgyűlése, Szeged, 2000*

Tóth B., Elblinger Cs.: A genogram, mint transzgenerációs rendszertérkép - A genogram alkalmazásának lehetőségei és buktatói a családterápiás gyakorlatban. (workshop) *Magyar Családterápiás Egyesület XXI. Vándorgyűlés, Zalaegerszeg, 2007*

Elblinger, Cs.: A karácsony lélektani állapota – avagy kigyógyulunk-e a hétköznapiakból (előadás) *Magyar Pszichiátriai Társaság XIII. Vándorgyűlése, Miskolc, 2007*

Elblinger, Cs.: A családi rituálék jelentősége a lelki egészségben. *Játékban gyógyulni Konferencia, Zalaegerszeg, 2008*

Elblinger, Cs.: „Egy kamasz, ha hatni kezd” – avagy működésbe lépnek a családi szkriptek. „A problémákról őszintén” V. Módszertani Gyermekvédelmi Konferencia, Pécs, 2009

Elblinger, Cs.: A szülőkkel való együttműködés lehetőségei a kamaszkori problémák kezelésében. (workshop) „A problémákról őszintén” V. Módszertani Gyermekvédelmi Konferencia, Pécs, 2009